

A szocializmus ars poeticái

Köpeczi Béla nagyarányú antológiája (*A szocialista realizmus*, Gondolat, Budapest, 1970) ugyan a szocialista realizmus elméletének kialakulását szemlélteti, az utópista szocialistákig, a 19. század forradalmi művészetéig visszanyúló válogatással, — de ez a szöveggyűjtemény, mely fontos és néha kevésbé ismert szövegeket is tartalmaz, mindenfajta forradalmi és elkötelezett irodalom elméleteinek megismerését is szolgálja. A válogatásnak ez a módja, tehát a szocialista realizmus széles körű őskeresése, első-sorban a történetiség érzékeltetése szempontjából indokolt. A szocialista ars poetica ugyan a szocialista forradalom nyomán született meg, de amiként ennek a forradalomnak megvannak az előzményei más forradalmi mozgalmakban — úgy a nyomában kialakuló új művészetszemlélet gyökerei is a szocialisztikus forradalmi törekvések korába nyúlnak vissza. Ezért indokolt Petőfi és Wagner, Hugo és Heine ars poeticáinak ismertetése, hiszen ezek részint eleve egy haladó, forradalmi szemléletű, tehát elkötelezett irodalom szükségét hirdetik, — másrészt közvetlenül készítik elő a szocialista társadalomra jellemző művészetfelfogást.

A szocialista művészet ars poeticája valójában a forradalmi, a haladó elkötelezettség elvének továbbfejlesztése, olyan művészetek hitvallása ez, mely programszerűen a szocialista társadalom emberének öntudatosulását, önmegismerését szolgálja. Az antológia 1949-es Lukács-szövegének megfogalmazása az irodalomról (az irodalom mint segítség az embereknek ahhoz, „hogy önmagukat megismerjék, hogy képet kapjanak saját emberi mivoltukról, s e tudatosodás segítségével önmagukat fejlesz-
szék”) minden kor igazi és megőrzésre méltó irodalmának alapelve is. Ugyanez az elv érvényes a szocializmus társadalmi rendszerének irodalmára, azzal a sajátossággal bővülten, hogy itt az önmagunkról nyert kép, tehát az önmegismerés és a tudatosodás: a szocialista társadalmi rendszerben élő embert segíti, miáltal az emberiség nagy, történelmi reményének megvalósulását segíti elő.

Köpeczi Béla antológiájának (melynek létrehozásában jelentős kutatógárda is részt vett) sajátos érdeme az a történetiség, mely a szövegekből kirajzolódik. Ennek a történelmi folyamatnak inkább csak kommentárjaira szorítkozik a bevezető tanulmány, hiszen a szövegek nyújtotta rajzolat és az antológia történeti felépítése, korszakolása önmagában is eleget mondó. A 19. század első felétől napjainkig terjedő történeti vonulatban előbb egy széles körű, habár szükségképp általános és néha elvont igény alakult át, 1917 után viták, dilemmák és vargabetűk sorozatában egy olyan elvvé, mely nemcsak a szocializmus irodalmának, hanem általában az irodalomnak és minden irodalmi korszaknak megértését teszi lehetővé.

A szocialista irodalom elmélete ezért nem válhatik csupán a szocialista államok irodalomtudományának belügyévé. Minél szűkebb és bezárkózóbb hajlamokat árulnának el ennek az elméletnek kidolgozói, annál kevésbé szolgálják azt a célt, melyet egy világirodalmi mozgalom maga elé tűzött.

Ha a szocialista társadalom teremtette művészetet a világművészet fejlődésének szerves és szükségszerű fejleményének tekintjük, úgy e művészet elmélete és értékrendje alapul kell szolgáljon a művészet valamennyi korszakának és ágazatának értékeléséhez, megértéséhez. Azoknak az elveknek segítségével, melyeknek jegyében

a szocialista irodalom a szocialista ember önmegismerését, önfejlesztését szolgálja, meg lehet értenünk és helyesen lehet értékelnünk a polgári vagy a feudális korszak alkotásait is, melyek ugyane korszakok emberének önismeretét, önfejlesztését szolgálják. Az a szüntelen válogatási tevékenység, melyre alkotó ítéletünknek kell vállalkoznia a világirodalom, a világművészet nagyméretű örökségével szemben, ugyanazokból az elvekből indulhat csak ki, melyek szerint a szocialista művészet alkotásait is értékeljük. Ennek az antológiának egyik legfontosabb történeti tanulsága épp az, hogy a múlt század különféle irodalmi irányzatai és törekvései – nem utolsósorban: a romantika – művészi hitvallásaikkal, elméleteikkel a szocialista realizmus ars poeticáját is előkészítik. Már maga ez a körülmény történetileg is a szocialista irodalom, a szocialista művészet nagy összegező szerepére figyelmeztet. Leninnek a világkultúra örökségéről szóló tanítása ugyancsak a kritikai válogatás, és a teremtő, az újat létrehozó összegezés útját jelöli ki a szocialista kultúra számára. Ha a Köpeczi Béla nyújtotta történeti képet egész szélességében, változatosságában szemléljük, meggyőződhetünk arról, hogy a szocialista művészet elmélete összhangban is van Leninnek ezzel az elvével. Ezen még az sem változtathat tartósan, hogy különösen a 40-es 50-es években, ezzel a lenini elvvel ellentétes, szűkítő – vagyis gyengítő – tendencia érvényesül a szocialista irodalom elméletének egy részében.

Azt, hogy a szocialista művészet fejlődésének dilemmái között még a legnehezebb, legbonyolultabb korszakokban is világosan állt a helyes megoldás, E. Bloch és H. Eisler, valamint Brecht 1938-as szövegei bizonyítják. A válogatás különösen a 30-as évekre vonatkozóan emel ki fontos támpontokat. Tudnunk kell azonban, hogy ugyanez a korszak teremti meg a realizmus fogalmának kettős (egy esztétikai és egy történeti) fogalmát, amelyeknek összekeverése a későbbiekben annyi terméketlen vitát és félreértést okoz. Az az elv, amelyet az önmegismerés és az önfejlesztés igényének alkalmazásával Lukács ebben az időben terjeszt ki az egész világirodalomra, a realizmus esztétikailag felfogott kategóriája szerint teljes joggal csoportosítja ugyanegy mezőnybe Homéroszt és Szophoklész, Dantét és Rabelais, Cervantest és Shakespeare-t, Goethet és E. T. A. Hofmant, Puskit, Balzacot, Tolsztojt és Gorkijt. Különösen a szovjet irodalomtudósok, de már a marxisták is ugyanakkor nem kevesebb joggal ragaszkodnak egy olyan *történeti szemlélethez*, mely különböző korok művészi törekvéseinek különbözőseit is számon tartja.

A két felfogás között nincs igazi ellentét, mivel Lukács realizmus-elmélete *dialektikus materialista* alapon jön létre, a különféle korszakokban és az egymástól különböző, illetve egymással érintkező irányzatokban gondolkodó történeti iskolák viszont *történeti materialista* elvet követnek. A válogatás szövegeiből is kiviláglik annak szüksége, hogy a dialektikus materialista és a történelmi materialista elv egymással egyesüljön. Szükséges, hogy a korszakok és történeti folyamatok szerint gondolkodó szemlélet következetesen alkalmazza a dialektikus materialista realizmus-konceptiót, melyet Lukács valóban nagyarányúan, meggyőzően és egy új esztétikai szemléletet megteremtően dolgozott ki. Másrészt arra is szükség van, hogy a dialektikus materialista realizmus fogalmat történetileg is konkretizáljuk, és ezáltal tudatosítsuk azokat a sajátosságokat és különbségeket, melyek egyes korszakok irányzatait, művészi módszereit jellemzik. Hiszen az élő irodalmi tudat mindezzel önkéntelenül is számol. A szovjet irodalom szükségszerűen az orosz realizmus talaján jött létre, és lehetetlen észre nem venni, hogy a realizmus legnagyobb alkotójának, Tolsztojnak művészete

mennyire eltér még a más nemzeteknél megjelenő realista iskolák művészetétől, s fokozottabb mértékben a korábbi irodalmi korszakok művészi alkotó módszereitől is.

A történelmi materialista elv érvényesítése tekintetében különösen tanulságosak az 1957–58-as szovjet realizmusvita itt közölt szövegei. Ezek sorában pl. Reizov megfogalmazása arról, hogy „az irodalomban a kulturális hagyomány nem korlátozódik a 19. század realizmusára, hogy törvényes örökösei vagyunk mindannak a szépnek és haladónak, amit az emberiség létrehozott”: mindez összhangban van Lenin tanításával a kulturális örökségről. Zsirmunszkij a dialektikus materialista realizmuselv alapján szól Homérosz monumentális epikus realizmusáról, de a történelmi materialista szemlélet jegyében figyelmeztet arra a fontos körülményre, hogy „az irodalomtörténeti örökség szempontjából a 19. századi klasszikus realizmus a romantikára támaszkodik”. Anyiszimov ebből a vitából joggal vonta le azt a következtetést, hogy a realizmus történelmi tanulmányozása egyre sürgetőbb feladat, valamint azt, hogy „ha a realizmus – nem realizmus örök váltakozásához tartjuk magunkat”, nem ismerhetjük föl a szocialista realizmus történelmi szükségszerűségét. A szöveggyűjtemény meggyőz bennünket arról, hogy a szocialista realizmus és a világmozgalmat általában történelmi materialista alapon is tárgyalnunk kell. Köpeczi Béla válogatása ezt a feladatot lényegesen elősegíti. Aggasztó lenne, ha a marxista irodalomtudomány munkájában a történelmi materialista igény nem érvényesülne a szükséges mértékben. Tagadhatatlan, hogy az utóbbi esztendőkből ennek az igénynek háttérbe szorulására is felfigyelhettünk.

*

Köpeczi Béla bevezető tanulmánya magas színvonalon foglalja össze azokat az elméleti kérdéseket, melyek a szocialista realizmus fejlődése során kristályosodtak ki. Ez a tanulmány, mint a kérdés egyik nemzetközileg is fontos összefoglalása, elméletileg vonja le azokat a tanulságokat, melyek a szöveggyűjtemény történelmi képéből adódnak. A tanulmány magában foglalja azokat az eredményeket is, melyek az MSZMP Kulturális Elméleti Bizottságának 1965-ös Állásfoglalásából adódnak. Köpeczi tanulmányának, és részben az Állásfoglalásnak egyik lényeges újsága a *művészi alkotó módszer* kategóriájának felhasználása. Ezt a fogalmat is kétféleképpen lehet értelmezni, és e kétféleség tisztázása éppoly fontos, mint a realizmus fogalmának kétféle jelentéséé.

Köpeczi felfogásában a módszer a megismerés módjaként, a művészet valóságfelfogásának és ábrázolásának sajátosságaként szerepel. Ez a fajta módszerkonceptió teljes mértékben jogosult, és lényegileg a visszatükrözési elmélet dialektikus-materialista koncepcióját fejleszti tovább. A valóságfelfogásnak és megismerés módjának ez a dialektikus materialista megragadása fontos, új kiindulási pontot jelent a marxista irodalomelmélet és a történelmi vizsgálgódás számára. A művészi módszert azonban másféle értelemben: a művészi alkotóműhely kategóriájaként is felfoghatjuk. Ez esetben a művészi alkotó módszer az alkotás megvalósításának, – az eszmeiség, a szándék, a világnézet anyagban konkretizálásának menetét jelenti, és a témaválasztáson, a cselekményfelépítésen, a kompozíción, a jellemek kiválasztásán és ábrázolásán kívül a stílust is magában foglalja. A stílus ez esetben nem szellemtörténeti kategóriaként szerepel, hanem a mű belső világának tükröképeként.

Jogosult az a felfogás, mely a dialektikus materialista értelemben felfogott *módszert* az ugyancsak dialektikus materialista értelemben felfogott *realizmus* szerves részének tekinti. Ez a fajta módszer a korszakok változásain keresztül a lényeg megragadásának azonos módját mutathatja föl. Ugyanakkor az alkotói műhely módszere – tehát a megismerésnek, a művészi valóságfelfogásnak konkrét műalkotásban történő megvalósítása (téma, cselekmény, kompozíció, jellemrajz, stílus stb., stb.) – történetileg szükségképp változó; és ez a változás nemcsak hogy korszakonként elkerülhetetlen, hanem kívánatos is, annak érdekében, hogy a meg-megújuló művészet új korok új viszonyairól új emberekhez szólhasson. Ily értelemben a szocialista realizmus valóságlátási módszere a lényeg megragadásának olyan jegyeit mutatja, melyeket az önmegismerést, az önfejlesztést szolgáló irodalom Homérosztól napjainkig mindig alkalmazott, – ugyanakkor az a művészi alkotó módszer, mely ezt a megismerést műalkotásban konkretizálta, szükséges és kívánatos módon újból és újból változott. Ilyenfajta változásokkal számolnunk lehet a szocialista realizmus távlataiban is, és e változások helyes irányáért kell együttműködni az alkotó művészetnek az alkotó elmélettel.

ILLÉS LÁSZLÓ

Proletárkultúra vagy szocialista kultúra*

Lenin 1913-ban írta azon műveit, amelyekben már a forradalom előtt behatóan foglalkozott a kultúra kérdéseivel. „A munkásosztály és a nemzeti kérdés” című cikke (1913. máj. 10-én) leszögezi, hogy a „munkások az egész világon meg fogják teremteni a maguk internacionalista kultúráját”.¹ A „Kritikai megjegyzések a nemzeti kérdéssel kapcsolatban” című munkája (1913. okt.–dec.) pedig tömören és világosan megjelöli a két kultúra jelenlétét és harcát minden osztálytársadalmon belül, midőn megjegyzi: „Minden nemzeti kultúrában megvannak – ha nem is kifejlett formában – a demokratikus és a szocialista kultúra *elemei*, mert *minden* nemzetben van dolgozó és kizsákmányolt tömeg, amelynek az életkörülményei elkerülhetetlenül demokratikus és szocialista ideológiát szülnek . . . De minden nemzetben van burzsoá kultúra is, . . . mégpedig nem csupán „elemek”, hanem *uralkodó* kultúra formájában . . . Amikor kiadjuk a „demokratikus és a nemzetközi munkásmozgalom internacionalis kultúrájának” jelszavát, *minden* nemzeti kultúrának *csupán* demokratikus és szocialista elemeit vesszük át. . .”² Leninnek e megállapításaira támaszkodva bontakozott ki a Szovjetunióban a hatalom átvétele után a kulturális forradalom, hogy „uralkodóvá” váljék a szocialista kultúra; és ezekre a tanításokra támaszkodott a fejlett munkásmozgalommal rendelkező kapitalista országok munkáskultúrmozgalma is, hogy az uralkodó polgári kultúrán belül a lehetséges mértékig kifejlessze a proletariátus saját ideológiájával, a marxizmus–leninizmussal áthatott

* A tanulmány egy nagyobb munka részlete.